

תפילת הציפורים

אברהם רגלסון

© כל הזכויות שמורות. החומר מובא ברשות בעלי הזכויות.

[לתוכן הענינים](#)

פורסם ב"על המשמר", 23.7.1954

(עשרים שנה למות חיים נחמן ביאליק)

ציפצוף-הבוקר אשר לציפורים, על צלילותו הקצובה, פירפוריו הפזיזים, וניצוצי-ציוציו הניתזים – לפחות עד מידה זו יש בו משום מלאכת-מקהלה, שכל הציפורים שבשכונה אחת הן שותפות להתעוררות רבה אחת, והציפור האחת מתמרצת להעצים זימרתה משום קולות-הצוהלה של חברותיה; ולא עוד אלא שעצם-הצלילים מכוונים הם, דהיינו, שציפור בת מין אחד נעצרת מהשמעת קולה האופייני, עד שציפור אחרת, בת מין אחר, משמיעה קולה היא: משום כך, אפשר לו למאזין להבחין, מתוך הציפצוף הכללי, דו-זמר, דו-שיח, תלת-שיח, התקפות-תרועה קטנות ותגובות שברים דקות; וישנם גם נסיונות לחיקוי ואימפרוביזציה.

האוזן האנושית על-נקלה מתרגמת את אלו שיחות הציפורים ושירותיהן – להברות-לשון, איש-איש כלשון עמו. זאת ממנדלי: "בן-עוף אחד שובב ופרוע פורח מאילן אחד לחברו כמתלהלה, וקורא: קוקו-קוקו! כלומר: איכה?! ועוף אחר מתוך דגן וחיטה משיבו ואומר: פוק-בער-ריק!" – וב"פרק-שירה" אנו מוצאים: "יונה אומרת:

כסוס עגור (תיקון-מלומדים: **כסיס**) כן אצפצף, אהגה כיונה, דלו עיני למרום ד' עשקה לי ערבני... סנונית אומרת: למען יזמך כבוד, ולא אדום, ד' אלוהי, לעולם אודך. טסית אומרת: עורי מעם ד', עושה שמים וארץ. רחמה אומרת: אשרקה להם ואקבצם, כי פדיתם, ורבו כמו רבו..." ועוד כהמה.

שמעתי פעם מפי ח. נ. ביאליק ז"ל: "זימרת הציפורים בבוקר – תפילה היא". אם נפרש "תפילה" במובן הרחב והעמוק ביותר – מבע לפילול החי על החיים ולברכת-ששוננו עליהם, – הרי אפשר לומר בלא גוזמה, כי הציפורים **מתפללות בציבור**. מצטיירות, איפוא, לעיני המסורת ארבע עדות המקדשות ומעריצות בבת-אחת: (א) חיות-קודש, אראלים וכרובים בשמי-השמיים, (ב) כוכבים ומזלות ברקיע (ככתוב: ברן-יחד כוכבי-בוקר); (ג) ציפורים בגינות ויערות; (ד) בני-ישראל בבתי-כנסיות, ולא ייפלא, שפסוק אשר בפי העדה האחת מוצא הדו והישנותו בפסוק אשר בפי עדה-חברה.

עכשיו, נקשיב-נא לאחד הפזמונות של ח. נ. ביאליק, מן הנאספים בספר "שירים ופזמונות לילדים" (דביר, תרצ"ג):

אֶל הַיַּעַר יֵצֵא יִצְאָתִי,

קָהַל צִפֹּרִים שָׁם מִצְאָתִי,

קָהַל צִפֹּרִים גְּדוֹלוֹת קִטְנוֹת,

כִּלְּן יַחַד שִׁיר מִתְנוֹת.

פְּתַחַה אַחַת וְאַמְרָה: פִּי!

עָנוּ כִּלְּן: פִּי, פִּי, פִּי!

תְּהַלֵּל אֲדֹנָי יְדַבֵּר פִּי!

עוד שלושה בתים בשיר הזה, וארבע השורות הראשונות שלהם חוזרות על ארבע השורות של הבית הראשון. אלא שבבית השני, הסיום הוא:

פְּתַחַה אַחַת וְאָמְרָה : רָא !

עָנוּ בָּלֶן : רָא, רָא, רָא !

מַה לָּךְ נִרְדָּם, קוֹים קָרָא !

סיום הבית השלישי הוא:

פְּתַחַה אַחַת וְאָמְרָה : לִי !

עָנוּ בָּלֶן : לִי, לִי, לִי !

אֲדַנִּי הִיָּה עוֹזָר לִי !

והבית הרביעי, זה סיומו:

פְּתַחַה אַחַת וְאָמְרָה : תִּי !

עָנוּ בָּלֶן : תִּי, תִּי, תִּי !

הִנֵּה אֶל יְשׁוּעָתִי !

ה"אחת" שבכל בית ובית אחרת היא, כלומר, בסך-הכל יש כאן ארבע צפורים יוזמות, שכל אחת מהן נותנת פתיחה לפסוק אחר, המושר על ידי קהל-הצפורים כולן.

מקור קדום

יום אחד, בעייני בספר ה"זוהר", פרשת תרומה (במהדורה המנוקדת הקטנה של ב. כהן), נתעכבתי אצל מאמר זה:

"כד אתי האי בוקר (בוקר דאור קדמאה) עמודא חד נעיץ בסטר דרום לגז מתיחו דרקיעא דעל גינתא, בר מההוא עמודא דאיהו נעיץ באמצעו דגינתא; ועמודא דא איהו נהיר בנהירו דתלת גוונין מרקמא דארגוונא. בההוא עמודא קיימא ענפא חדא: בההוא ענפא אתעתדו תלת ציפורין מתערין ציפצופא לשבכא. פתח חד ואמר: הללוהו הללו עבדי ד'! הללו את שם ד'. פתח תניינא ואמר: יהי שם ד' מבורך מעתה ועד עולם. פתח תליתאה ואמר: ממזרח שמש עד מבואו מהולל שם ד'."

מייד עמדתי על דמיון-המוטיבים שבין פיזמון-הציפורים לביאליק ובין מאמר זה שב"זוהר". דימיתי בלבי כי פירושו של מאמר "זוהר" זה אינו סתום לפני. אף על פי כן, "פרדס" שניזוקו בו שלושה חברים של רבי עקיבא, מי יהין להסתכן בוז? פניתי לעזרה אל ר' מרדכי רבינוביץ, איש תל-אביב, והוא מסר לידי את פירוש הרב אשלג ("הסולם") למאמר הזה לאמר:

"כשבא הבוקר הזה, עמוד (שהוא תפארת) תקוע בצד דרום מהתפשטות-הרקיע שעל הגן (דהיינו שנוטה לחסד), והוא חוץ מן העמוד התקוע באמצע הגן. ועמוד זה מאיר בהארת ג' גוונין (שהן חסד, גבורה, תפארת) מרוקמים יחד בצבע ארגמן. בעמוד זה (שהוא תפארת) נמצא ענף אחד (שהוא יסוד), ובענף הזה נועדו ג' ציפורים (שהן ג' הקווין המאירים במלכות, כי המלכות, מצד הארת החכמה שבה, נקראת ציפור), המעוררין ציפצוף לשבח."

קושיות-הדיוט לי בנוגע לתוכנו של קטע-הפירוש הזה, אבל אין בהן משום חשיבות לגבי התמצית הפיוטית של מאמר-ה"זוהר". מה שחשוב לענייננו הוא זה:

ביאליק, אשר עיניו היו פקוחות, ולבו ער לכל הברקה פיוטית אשר בספרות-הקודש שלנו, וודאי לא נעלמו ממנו מלות-ה"זוהר" הנ"ל, ואין ספק שקרניים מהן נסתננו לתוך פיזמון-התינוקות המושלם שלו.

אבל, האם שימש ה"זוהר" מקור יחידי לאותו פיזמון? ישנו מקור יותר קרוב ויותר עממי.

מקור עממי

בא לידי ספר באידיש, "שטוריעס וועגן יידישער פאָלקס שאַפונג" מאת יהודה-לייב כהן (הוצאת ייו"א, ניו-יורק, 1952; המכנס: מאקס וויינרייך).

בין המחקרים האלה, ישנה ביקורת על כרך "יידישע פאָלקסלידער" (שירי-עם יהודיים), שנלקטו ובוארו על ידי נוח פרילוצקי (הוצאת ביכער פאר אלע, ווארשה, תרע"א).

קובל החוקר כהן על המלקט פרילוצקי, שזה הכניס בכרך "שירי-העם" שלו גם מיזמורים ודברי-חרוז, שאינם שירי-עם לאמתם, כלומר, שלא נוצרו בידי "בעלי-עגלות, נערי-אופים, שוליות של חייטים וסנדלרים, משרתות ותופרות", אלא ריח-למדנות נודף מהם. כדוגמה ליצירה "למדנית" שכזו מצטט כהן את ט"ו השורות הראשונות של אחד הפזמונים המלוקטים בכרך-פרילוצקי:

אני ביער הלכתי,
קולות מציפורים שמעתי;
קולות מציפורים
מזמר מזמורים,
מזמר מזמורים:
"רו, רו, רו!"

בין איך מיר געגאנגען
אין דעם וואלד;
טרעף איך מיר פייגעלעך,
יונג און אלט;
די פייגעלעך זינגען:
"רו, רו, רו!"

אדיר, איום ונורא!
בצר לי, לך אקרא!
ד' לי – ולא אירא!"

(חרזות ההברה "רו" עם "נורא" ו"אקרא" מורה כי הפיזמון בנוסח זה מוצאו מפולין או גאליציה, שיושביו נוהגים לבטא קמץ כמו שורוק).

"העם הפשוט", אומר החוקר כהן, "זרה לו רוחם של שירים כאלה, זרים לו הביטויים העבריים, ועל כן אין הוא יכול להשתתף בשירים כאלה, כלומר, אין הוא יכול לזמר אותם כאשר עם לבבו. נער-סנדלרים, או תופרת, לא יתפאר כי הוא עצמו "בדה" או "עשה" את השיר, כמו שייאמר לפעמים על שירים שבאמת העם עצמו יצרם. אפילו נניח כי שירים כאלה זומרו אי-שהוא על ידי נערי-חדר או בחורי-ישיבה, עדיין אין מכאן ראיה שאלו הן יצירות-עם לאמתן, אם כי יש בהן משום עממיות".

דומני, יש לחשוש כי י. ל. כהן הצר את המושג "יצירת-עם" על ידי יחסו אותה לעמי-ארצות בלבד. והלא גם עמי-ארצות שבדורות ומקומות מסויימים מלאים היו פסוקים כרימון, ומישקע של מימרות, דיעות ואמונות חדר אליהם באמצעות "מגידים" וסתם "לומדים".

מקור ביניים

בנוגע לפיזמון הנדון, מחזק כהן את טענתו (שמלאכת-מלומדים היא זו, ולא שיר-עם) על ידי עדותו של המלקט, בהערת-ביאור שלו, מספר כי נמצא כתב-יד עברי, מוצאו מאיטליה, שנת 1770, ובו מאה זמירות ופיוטים לשבתות וימים-טובים. זמירה אחת שבאותו כתב-יד, אשר חתימת עורכו או מעתיקו היא **מרדכי פסנגלי**, נפתחת כך:

אני ביער הלכתי

וקול עופות שמעתי.
 אחד יעופף מול עורפי
 ואמר: "פי, פי, פי!
 תהלת ד' ידבר פי!"

מקור-המקורות

עכשיו יכולים אנו לעקוב אחר גילגוליו של פיזמון-הציפורים דרך ארבע תחנות:
 (א) מאמר ה"זוהר"; (ב) נוסח מרדכי פסנגלי; (ג) "שירי-עם", כמו באוסף-פרילוצקי;
 (ד) פיזמון-התינוקות המשוכלל של ח. נ. ביאליק.

בין מאמר-ה"זוהר" ובין נוסח פסנגלי, וכן בין נוסח-פסנגלי ובין צורת-הפיזמון כמו שנודעה בעיירות פולין וגאליציה, מסתמא היו עוד שלבים או נוסחאות. וייתכן כי גם מאמר-ה"זוהר" ינק מאיזה מקור שקדם לו. אך בין "שירי העם" ובין פיזמון-ביאליק, ישנה רק קפיצה ישרה אחת.

ואולם מקור-המקורות לכל ההשתלשלות הזאת, והמקור הראשוני והבלתי-אמצעי לקליטת המוטיב הזה באוזניו ובלבו של משורר-תקופתנו, הלא הוא זימרת-הציפורים גופה, שצילילי-פילוליה מומטרים ארצה, בעת מולד שמש, יחד עם ברד-זהרורים וצליפות-צללים מבעד עפאי-יער.

© כל הזכויות שמורות. החומר מובא ברשות בעלי הזכויות.

[לתוכן הענינים](#)

[לדף הראשי של פרויקט בן-יהודה](#)